

**SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMO/BIFOBIJE I TRANSFOBIJE
TE VRŠNJAČKOG NASILJA I/ILI ZLOSTAVLJANJA
NA OSNOVI SPOLNE ORIJENTACIJE
I RODNOG IDENTITETA/IZRAŽAVANJA U ŠKOLAMA**

**Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“
prosinac, 2012.**

**SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMO/BIFOBIJE I TRANSFOBIJE
TE VRŠNJAČKOG NASILJA I/ILI ZLOSTAVLJANJA NA OSNOVI SPOLNE ORIJENTACIJE
I RODNOG IDENTITETA/IZRAŽAVANJA U ŠKOLAMA**

Izradu ovih Smjernica financira Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva. Sadržaj ovih Smjernica isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.

UVOD

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ započela je 2012. godine projekt Smanjenje homo/bi/transfobije u srednjim školama i osiguranje adekvatne podrške za LGBT srednjoškolsku populaciju. Osnovni cilj projekta je smanjenje homo/bifobije, transfobije i vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovu spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja među mladima te zaštita ljudskih prava LGBT srednjoškolske populacije.

Projekt je obuhvatio edukaciju stručnih suradnika/ica (i zainteresiranih nastavnika/ica) u pet srednjih škola u Rijeci i dvije srednje škole u Opatiji s ciljem upoznavanja školskih djelatnika/ica s problemima s kojima se mlade LGBT osobe susreću u školskom okruženju, informiranja o problematici vršnjačkog nasilja/zlostavljanja nad LGBT učenicima/icama te identificiranja metoda suzbijanja ovog nasilja i/ili zlostavljanja. Edukacija je uključila i upoznavanje s adekvatnom i stručnom psihosocijalnom podrškom za LGBT mlade te zajedničku diskusiju o razvoju aktivnosti i programa koji su usmjereni ka smanjenju homo/bifobije i transfobije u hrvatskim školama.

U sklopu projekta izdan je *Priručnik za nastavnike/ice i stručne suradnike/ice o vršnjačkom nasilju i zlostavljanju nad LGBTIQ učenicima/icama* s namjerom pružanja osnovnih smjernica za suzbijanje homo/bi/transfobije u školama. U svrhu prihvaćanja različitosti i pružanja objektivnih informacija o LGBT temama izdana je brošura za mlade *Šalji dalje*.

Sastavni dio ovog projekta bila je i izrada ovih Smjernica za suzbijanje homo/bifobije i transfobije te vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta/izražavanja u školama.

1. HOMOFBIJA, BIFBIJA, TRANSFBIJA I ŠKOLSKI KONTEKST

1.1. PROBLEMATIKA

U Hrvatskoj su u posljednjih 10-tak godina učinjeni brojni koraci po pitanju suzbijanja homo/bifobije i transfobije te zaštite ljudskih prava LGBTIQ osoba, kako na legislativnom području tako i na institucionalnom i društvenom planu. Unatoč tome, rasprostranjenost homo/bifobije i transfobije te nasilja prema LGBT osobama i dalje predstavljaju ključni problem društva. LGBTIQ osobe svakodnevno su žrtve emocionalnog, verbalnog i/ili fizičkog nasilja te žive u strahu da će biti fizički napadnute, povrijeđene, izopćene, izbačene iz kuće ili otpuštene s posla. Lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne i transeksualne osobe često su zlostavljane u privatnom okruženju obiteljskog života, dok mladi predstavljaju posebno ranjivu skupinu budući su ovisniji o roditeljima i imaju manju podršku izvan obitelji. Prema Istraživanju među pripadnicima/icama seksualnih i rodnih manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji (LORI, 2007., Rijeka - uzorak od 592 ispitanika/ica) u odgovoru na pitanje tko je počinitelj nasilja (u slučaju proživljenog nasilja) - roditelji su navedeni drugi po redu, nakon nepoznatog počinitelja/ice.

Spolna orijentacija i/ili rodni identitet osnova su diskriminacije, društvene stigmatizacije te marginalizacije na brojnim područjima pa tako i u sustavu i institucijama obrazovanja. U hrvatskim školama vidljivi su različiti oblici homo/bifobije i transfobije, kao i zabrinjavajuća prisutnost vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Ovo potvrđuje i nedavno Istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu (A. Hodžić i N. Bijelić, 2012., Zagreb - uzorak od 322 učenika/ica i 117 profesora/ica) gdje je gotovo trećina srednjoškolaca/ica počinila verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njene navodne homoseksualne orijentacije.

Jedan od ključnih problema je zaštita mladih, posebice srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka/inja. Homo/bi/transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postižu uspjehe u školovanju. U pravilu se učenici/ice ne obraćaju za pomoć nastavnicima/icama i stručnim suradnicima/icama (psiholozi/ginje, pedagozi/ginje i sl.) u školi budući imaju strah da će i ovdje naići na odbacivanje i osudu. S druge strane, školski djelatnici/ice nemaju dovoljno informacija niti adekvatnog znanja po pitanju psihosocijalne podrške za LGBT mlade, a često su i sami/e žrtve vlastite homofobije i transfobije.

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti. Međutim, nedostaju programi, smjernice i regulative koji se izravno odnose na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet te suzbijanje homo/bi/transfobije u školama. Potrebno je pokrenuti mjere za borbu protiv svih oblika homofobnog nasilničkog ponašanja među srednjoškolskom populacijom. Po uzoru na EU i zapadne zemlje, škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog zlostavljanja i nasilja u školama, jednakim mogućnostima za svaku osobu i sl., te razvijati strategije koje će osigurati zaštitu ljudskih prava LGBT mladih.

Potrebno je uvesti školsku edukaciju o LGBTIQ pitanjima te ukloniti postojeće homofobične i transfobične sadržaje iz školskih udžbenika. Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te osporavati govor mržnje i diskriminirajuće komentare od strane djelatnika/ica i učenika/ica. Nadalje, u školama je nužno i provesti edukaciju od strane LGBT organizacija za senzibiliziranje profesionalnog osoblja i učenika/ica o LGBT temama kao i osigurati dostupne i raznolike izvore podrške za osobe koje su doživjele nasilničko ponašanje zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice dužni/e su spriječiti i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi te ako je potrebno, surađivati s policijom i centrom za socijalnu skrb. Važno je da škola osigura postojanje „sigurnog“ mjesta na koje se mogu skloniti oni/e koji/e se osjećaju žrtvama, da vlastitim primjerom (tj. ponašanjem zaposlenika/ica škole) pruža model nenasilnog i pozitivnog ponašanja te poštivanja učenika/ica te da adekvatno nadgleda mjesta za koja učenici/ice kažu da su potencijalna mjesta napada i zastrašivanja.

1.2. SUSTAV I PROGRAM OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj do sada nije postojala sustavna edukacija o seksualnosti i spolnoj/rodnoj ravnopravnosti. Nasuprot tome, LGBT tematika je u školskim programima potpuno nevidljiva ili se homoseksualnost prikazuje u negativnom kontekstu. Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta, te biologije i relevantnih predmeta strukovnih škola za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola¹ pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je nedovoljno istražena od strane medicine i psihologije (vjeronauk) i u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (biologija). Osobe s interpolnim karakteristikama se uglavnom ne spominju u udžbenicima biologije, a kada se spominju to je u kontekstu abnormalnosti i socijalne delikvencije.

Vezano za sadržaj udžbenika, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova² dala je nadležnom ministarstvu preporuku da se rečenica „Medicina i psihologija pronalaze različite uzroke, do kraja

¹ „Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, Lezbijska grupa Kontra, Zagreb, 2012. g.

² Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. Godinu (sažeta), Zagreb, ožujak 2012.

neistražene, takvom ljudskom stanju" (S Kristom u život, str. 16., 8. razred osnovne škole) u potpunosti ukloni ili preoblikuje na način da se čitateljima/icama ne ostavlja prostor za pogrešne interpretacije (da je homoseksualnost bolesno stanje). Također je zaključak da udžbenik vjeronauka za 3. razred srednje škole „Životom darovani“ sadrži elemente diskriminacije temeljem spola te stoga nije u skladu s odredbom čl. 4. st. 2. Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu.

Ne samo da se po pitanju homofobije u školama od strane vlade i nadležnih institucija ne poduzima mnogo, nego je povrh toga 2009. godine, Hrvatska bila i ukorena od Europskog odbora za socijalna prava (ECSR) zbog homofobije u udžbenicima, budući je utvrđeno da hrvatski kurikulum, koji ograničeno pokriva seksualnu edukaciju, diskriminira osobe na osnovi seksualne orijentacije. Odbor je u svojoj odluci objavljenoj u kolovozu 2009. izjavio kako država ima obvezu osigurati obrazovne sadržaje koji ne podupiru stereotipe i predrasude i ne doprinose socijalnoj isključivosti, ukorijenjenoj diskriminaciji i poricanju ljudskog dostojanstva. Odbor je zamijetio kako tvrdnje u kurikulumu „stigmatiziraju homoseksualne osobe i utemeljene su na negativnim, iskrivljenim, osuđujućim i degradirajućim stereotipima“.

Izvešće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu potvrđuje da učestalo nasilje i zločini iz mržnje prema LGBT osobama svjedoče o postojanju homofobije u hrvatskom društvu, no još uvijek se ne primjećuje jasan napredak u pogledu poboljšanja zaštite njihovog temeljnog ljudskog prava zajamčenog Ustavom Republike Hrvatske i Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - prava na tjelesnu sigurnost i integritet (str. 135). Među preporukama za suzbijanje nasilja i diskriminacije prema LGBT osobama navodi se; „...stalno osvještavanje i senzibiliziranje javnosti o pravima LGBT osoba i implementacija edukativnih sadržaja u odgojno-obrazovni sustav vezano za spolnu orijentaciju i rodni identitet“ (str. 139).

U Izvešću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu Pučkog pravobranitelja (2.1.6. Spolna orijentacija) navodi se kako otvorena homofobija, izostanak javne osude homofobije, nepostojanje sustavnog građanskog odgoja, odnosno odgoja za ljudska prava na svim obrazovnim razinama, te stav da je homoseksualnost privatna stvar, pridonose diskriminatornom okruženju. Zaključno se u izvještaju utvrđuje kako s obzirom na raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova temeljem seksualne orijentacije nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a ponajviše nedostaje izravna implementacija takvih edukativnih sadržaja u školski program.

Nacionalnim okvirnim kurikulumom za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK), 2010., građanski odgoj i obrazovanje predviđen je kao međupredmetna tema u osnovnim i srednjim školama, a Agencija za odgoj i obrazovanje izradila je Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova sa svrhom integracije tema vezanih za pitanja ravnopravnosti spolova u građanski odgoj i obrazovanje. Uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u nacionalni školski sustav vrlo je značajno, a posebno kao obvezni predmet u srednjim školama. Nadalje, NOK (2011.) ističe i značenje nediskriminacijskih pristupa u nastavnim planovima i programima te poštovanje različitosti i snošljivosti unutar školske i društvene zajednice. Jedno od temeljnih načela NOK-a je uklanjanje, odnosno smanjivanje neravnopravnosti i predrasuda.

S obzirom na gore navedeno, pozitivan je pomak uvođenje sustavnog Zdravstvenog odgoja u hrvatske škole kojim se, uz druge ciljeve, želi doprinijeti i razvoju poštivanja različitosti i tolerancije među učenicima/icama. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova ističe da je Kurikulum usklađen sa Zakonom o odgoju i obrazovanju, Zakonom o ravnopravnosti spolova, i ostalim nacionalnim antidiskriminacijskim propisima, Međunarodnim stručnim smjernicama za seksualnu edukaciju (UNESCO), Standardima za seksualnu edukaciju u Europi Svjetske zdravstvene organizacije i Međunarodnim smjernicama za HIV/AIDS i ljudska prava.

1.3. EU I UN - DIREKTIVE, REZOLUCIJE I PREPORUKE

Ukazujući na prisutnost homofobije u zemljama članicama i pozivajući se na načela iz međunarodnog javnog prava, Europski parlament je dao jasan znak da neće tolerirati homofobiju unutar svojih granica. 18. siječnja 2006. donesena je Rezolucija o homofobiji u EU, P6_TA-PROV(2006)0018. Točka 5. Rezolucije kaže da Parlament: „Zahtijeva od zemalja članica i Komisije da poboljšaju borbu protiv homofobije kroz edukaciju, kao što su kampanje protiv homofobije u školama, na sveučilištima i u medijima, jednako kao i u administrativnom, sudbenom i zakonskom smislu.”³

Vijeće Europe u Rezoluciji 1728(2010) - „Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta” navodi: „Homofobija i transfobija ostavljaju osobito teške posljedice na mlade LGBT osobe. Oni se suočavaju sa široko rasprostranjenim vršnjačkim nasiljem i/ili zlostavljanjem, ponekad s nastavnicima/icama koji/e nisu od pomoći ili nisu podržavajući i školskim obrazovnim programom koji ili ignorira LGBT pitanja ili perpetuira homofobične i transfobične stavove. Zajednički utjecaj diskriminatornih stavova u društvu i odbacivanja od strane obitelji mogu biti vrlo štetni za mentalno zdravlje mlade LGBT osobe, što pokazuje i učestalost suicida koja je mnogo veća od one kod šire mladenačke populacije. Važno je ne kritizirati pretpostavljenu ili stvarnu seksualnu orijentaciju mladih, posebice onih mladih od 18 godina koji još uvijek pohađaju školu, te prepoznati da bilo kakva zlouporaba njihovog pretpostavljenog ili stvarnog seksualnog identiteta, ili poniženje ili ponižavajuće postupanje po toj osnovi, može biti pogrešno i potencijalno štetno za dobrobit i za osobni rast mladih osoba, kako u ovoj dobi tako i kasnije u životu.”

Preporuka Vijeća Europe, Odbora ministara/ministrice državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta⁴ navodi: „Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, države članice trebaju poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere usmjerene na obrazovne djelatnike i djelatnice, učenike i učenice, kako bi osigurali učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta; ovo posebice uključuje očuvanje prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom... Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, potrebno je poduzeti odgovarajuće mjere na svim razinama s ciljem promoviranja međusobne tolerancije i poštivanja u školama, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Ovo uključuje pružanje objektivnih informacija, zaštitu i potporu kako bi mogli živjeti u skladu s vlastitom seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom. Nadalje, države članice trebaju izraditi i provoditi ravnopravne i sigurne školske politike i akcijske planove te osigurati pristup primjerenom antidiskriminacijskom obrazovanju ili pomoćnim i obrazovnim pomagalima”.

Odbor za prava djeteta UN-a potvrđuje da seksualna orijentacija predstavlja zabranjenu osnovu diskriminacije i da mnoge mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe nemaju pristup odgovarajućim informacijama, podršci i neophodnoj zaštiti kako bi im se omogućilo da žive svoju seksualnu orijentaciju te da je potrebno promicati ljudska prava adolescenata/ica.

To potvrđuje i vijeće Europe⁵ - „Maltretiranje pripadnika LGBT populacije unutar obrazovnog sustava je stvarnost. U školama se rijetko daju objektivne informacije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.”

³ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0018+0+DOC+XML+V0//EN>

⁴ Preporuka CM/Rec(2010)5, http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Preporuka-CMRec-2010-5_3.pdf

⁵ Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi, Vijeće Europe, rujna 2011.

Kao preporuka vladama državama članicama se navodi:

- „Promicati poštivanje i uključivanje pripadnika LGBT populacije u školi, te raditi na objektivnim znanjima o pitanjima vezanima uz seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kako u školi, tako i u drugim obrazovnim ustanovama.
- Boriti se protiv maltretiranja i uznemiravanja učenika i osoblja škole koji su LGBT.
- Škole bi trebale biti sigurne sredine za LGBT učenike i osoblje, a nastavnici bi trebali imati na raspolaganju sredstva kojima mogu učinkovito odgovoriti na maltretiranje i uznemiravanje LGBT učenika.“

Države⁶ bi trebale štiti prava djece i mladih na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti i drugih oblika diskriminacije koji se odnose na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. Također bi trebale poduzeti odgovarajuće mjere kako bi osigurale da ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice mogu uočiti, analizirati i djelotvorno postupiti pri svakom obliku ovakve diskriminacije u školama. Učenike/ice koji/e su lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe i žrtve su isključenosti i nasilja ne bi se smjelo izdvajati ili izolirati zbog zaštite - trebalo bi utvrditi i poštivati njihov najbolji interes, dok bi mjere za ispravljanje takve situacije trebale biti usmjerene protiv počinitelja/ica.

Od država se traži i da promiču aktivnosti koje osiguravaju učenicima/icama pristup informacijama o seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu te da podupiru usvajanje kodeksa ponašanja protiv homofobičnih ili transfobičnih stavova ili svakog drugog diskriminatornog djelovanja. Također, države trebaju doprinijeti postojanju priručnika za nastavno osoblje te promicati organiziranje kampanja i drugih aktivnosti u školama koje su usmjerene na borbu protiv homofobije i transfobije, uključujući LGBT udruge i aktiviste/kinje - s ciljem povećanja informiranosti i razumijevanja o problematici diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta među nastavnicima/icama, učenicima/icama, studentima/icama i roditeljima.

Europska agencija za temeljna prava (FRA) izradila je 2010. izvještaj o položaju LGBT osoba u Europskoj uniji. U izvještaju „Homofobija, transfobija i diskriminacija zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta u zemljama članicama EU“ zaključuje se da se u nekim zemljama članicama EU, zahvaljujući zakonima i društvenoj praksi, popravlja položaj LGBT osoba dok se u drugima prava LGBT osoba zanemaruju i ograničavaju. Kada je riječ o informiranju tinejdžera o LGBT pitanjima, pozitivan primjer stiže iz Njemačke gdje se u školama provodi program „Škole bez homofobije“, dok je u Francuskoj problem homofobije ugrađen u obrazovni program. Nizozemska je 2008. usvojila trogodišnju nacionalnu strategiju borbe protiv homofobije, a jedna od mjera je i prikazivanje istospolnih parova u školskim udžbenicima. Slične inicijative imaju Velika Britanija, Estonija i Španjolska.⁷

Za kraj, navodimo i jednu novu direktivu EU, a koja se odnosi na dodatnu zaštitu LGBT žrtvama zločina iz mržnje. 12. rujna 2012. Europski parlament je usvojio Direktivu⁸ koja priznaje postojanje specifičnih potreba zaštite žrtava zločina koji su počinjeni s predrasudama ili diskriminirajućim stavovima usmjerenim prema njihovim osobnim karakteristikama. Direktiva osigurava zaštitu i pomoć žrtvama zločina na temelju spola, rodnog identiteta ili izražavanja i seksualne orijentacije. Važnost Direktive je u tome što će njome biti obuhvaćene sve trans i rodno nenormativne osobe. To je prvi put da zakon EU spominje rodno izražavanje, koje uključuje i način na koji netko izražava svoj rod,

⁶ Vijeće Europe, Odbor ministara/ministrice, CM(2010)4add3finalE (Steering Committee for Human Rights (CDDH) – Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity – Explanatory Memorandum), ožujak 2010.

⁷ http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1659-FRA-homophobia-synthesis-report-2011_EN.pdf

⁸ Directive P7_TA(2012)0327

uključujući oblačenje, govor i ponašanje. Zemlje članice EU će imati tri godine da u potpunosti provedu ovu Direktivu dok će ILGA-Europe pratiti proces provedbe. Očekuje se da će države članice formalno usvojiti zakone u narednim mjesecima.

1.4. ISTRAŽIVANJA

Rezultati nacionalnog istraživanja političke pismenosti provedenog 2010. godine u organizaciji GONG-a i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, na uzorku maturanata/ica (N=999) pokazuju slijedeće: gotovo polovina ispitanika/ica (45.5%) smatra homoseksualnost „nekom vrstom bolesti“, s time da se mladići, znatno više nego djevojke (64% u odnosu na 29%), slažu s ovim homofobnim stavom. Uz to, skoro dvije trećine svih ispitanika/ica (64.3%) podržava diskriminaciju gejeva i lezbijki, tj. slaže se da bi „homoseksualnim osobama trebalo zabraniti javno nastupanje jer na taj način loše utječu na odgoj mladih“. Također, ovi rezultati pokazuju da su gimnazijalke/ci znatno manje homofobne/i od učenika/ica strukovnih i obrtničkih škola (Bagić, 2011.).

Rezultati istraživanja o mišljenjima i percepciji homoseksualnosti među hrvatskim tinejdžerima/icama, (A. Hodžić i N. Bijelić) provedeno u periodu od listopada 2011. do siječnja 2012. godine u devet zagrebačkih srednjih škola na 322 učenika/ica i 117 učitelja/ica, pokazali su kako su učitelji/ice, većinom profesorice, mnogo tolerantnije prema LGBTIQ zajednici i njihovim zahtjevima za ravnopravnost od učenika/ica. Rezultati pokazuju da su prema LGBT osobama, kada su u pitanju sami srednjoškolci/ke, tolerantnije djevojke, osobe koje ne prakticiraju vjerske obrede, pohađaju gimnaziju (istraživanje je provedeno u dvije gimnazije te nekoliko strukovnih i obrtničkih škola) te imaju veće znanje o LGBT pojmovima ili poznaju LGBT osobu. Iako je pozitivno što većina (68.1%) ispitanih učenika/ica smatra da se prema pripadnicima/icama seksualnih i rodnih manjina treba odnositi kao prema bilo kojoj drugoj osobi, te više od polovine učenika/ica da trebaju imati ista prava kao i svi, trećini učenika/ica je neprihvatljivo imati gej osobe kao prijatelje. Pravo na poštovanje i slobodu određivanja rodnog identiteta i izražavanja ne odobrava čak 78% učenika/ica, dok je oko 60% profesora/ica negativnog stava prema vidljivosti i javnosti ne-heteronormativnih rodni i seksualnih identiteta/izražavanja. Gotovo trećina učenika/ica počinila je verbalno i/ili fizičko nasilje prema osobi zbog njene navodne homoseksualne orijentacije, a 17% profesora/ica tvrdi da se u svojim školama susrelo s takvim slučajevima maltretiranja i nasilja. Prisutni su određeni stereotipi i predrasude o homoseksualnosti, pa se tako oko trećine učenika/ica slaže da „gejevi i lezbijke nisu sposobni za odgoj djece“, da su „gejevi ženskasti, a lezbijke muškobanjaste“ i dr., dok se petina ispitanika/ica slaže s ekstremnim homofobičnim stavom da bi gejeve i lezbijke „trebalo izolirati na pustom otoku“. Također, velika većina ispitanih adolescenata/ica (81%) izjavljuje da kroz školski program ne dobiva nikakve informacije o homoseksualnosti, što potvrđuju i profesori/ice koji/e navode televiziju kao najčešći izvor informacija o homoseksualnosti, a potom časopise, knjige i internet. Nešto više od polovine profesora/ica slaže se da je potrebno uključiti takve teme u nastavne sadržaje.

Istraživanje o stavovima, poznavanju problematike i obrascima ponašanja mladića (Inicijativa mladića za sprečavanje rodno zasnovanog nasilja na Severo-zapadnom Balkanu, 2009. godine) provedeno 2009. godine uključivalo je i pitanja o homofobnom i transfobnom nasilju, te o stavovima prema seksualnim identitetima i rodnom izražavanju. Rezultati pokazuju da je, od ukupnog uzorka od 618 mladića iz dvije zagrebačke srednje škole, njih 39% izjavilo da je u posljednja tri mjeseca sudjelovalo „u verbalnom nasilju ili prijetnjama nekome za koga je mislio da je homoseksualac ili previše feminiziran“, a njih 19% da je sudjelovalo u „udaranju ili prebijanju“ takve osobe. Nadalje, 83% ispitanih mladića smatra da „nikada ne bih imao prijatelja koji je homoseksualac“, a njih čak 95% slaže se s izjavom „Gadi mi se kada vidim muškarca koji se ponaša kao žena“ (CARE i ICRW).

Istraživanje Procjena potreba seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj (Lezbijska organizacija Rijeka LORI, 2007.g.) donosi podatak da je 9,8 % sudionica/ika istraživanja bilo izloženo nasilju od strane svojih školskih kolega/ica (školski/e kolege/ice su na 3. mjestu kao počinitelji/ice nasilja prema LGBT osobama). Također, svaka treća osoba koja je sudjelovala u istraživanju (29,3 %) je bila diskriminirana u školi ili na fakultetu. O potrebi edukacije u sustavu školovanja, a koja bi pružala informacije koje su vezane za ovu temu, upućuje nas i podatak da osobe koje su sudjelovale u istraživanju uglavnom navode kako nisu imale pristup pozitivnim informacijama/reakcijama o homoseksualnosti, rodnim i spolnim identitetima u školi/na fakultetu (48,5%).

Prema istraživanju koje je provela nezavisna agencija Puls 2008. god. na uzorku od 800 osoba, 49% ih je odgovorilo kako bi homoseksualnim osobama trebalo biti zabranjeno raditi u javnom sektoru, odnosno državnim službama i zdravstvu, 67% ispitanika/ica izjavilo je kako LGBTIQ osobama treba zabraniti pristup djeci, a posebice da rade s djecom kao odgojitelji/ice u školama. U istom istraživanju samo 28% ispitanika/ica nije izrazilo negativne stavove spram pripadnica i pripadnika seksualnih i rodnih manjina.

2. SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMO/BIFOBIJE I TRANSFOBIJE TE VRŠNJAČKOG NASILJA I/ILI ZLOSTAVLJANJA NA OSNOVI SPOLNE ORIJENTACIJE I RODNOG IDENTITETA/IZRAŽAVANJA U ŠKOLAMA

Homo/bi/transfobično nasilje prisutno je u svakoj školi i niti jedna škola nije imuna na ovaj problem. U školama postoji svjesnost o problemu vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, međutim, u vrlo maloj mjeri je prisutno znanje o oblicima manifestiranja homo/bifobije i transfobije te nasilju i/ili zlostavljanju na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta među učenicima/icama. Namjera ovih Smjernica je ukazati na nužnost suočavanja s ovim društvenim problemom i potaknuti njegovo učinkovito rješavanje s ciljem da se svakoj mladoj osobi osigura pravo na zaštitu od bilo kojeg oblika zlostavljanja ili nasilja.

Cilj Smjernica je prevencija homo/bi/transfobije i vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta/izražavanja, koja da bi bila učinkovita, zahtijeva sveobuhvatnu suradnju i aktivnosti svih koji su, izravno ili neizravno, uključeni u rad s mladima. Smjernicama se mogu koristiti odgojno-obrazovne institucije i ustanove, organizacije koje okupljaju mlade, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice u školama, te sve stručne osobe u odgojno-obrazovnom sustavu. O Smjernicama trebaju biti upoznate i javne institucije na lokalnom i nacionalnom nivou koje se bave zaštitom i promicanjem ljudskih prava u Hrvatskoj, posebice Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, Saborski odbori koji se bave područjem ljudskih prava, Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Ured pravobraniteljice za djecu i Ured pučkog pravobranitelja. Smjernice su i namijenjene i organizacijama civilnoga društva koje se bave zaštitom i promicanjem ljudskih prava, posebice prava LGBT osoba, kao korisno sredstvo u daljnjem javnom zagovaranju i zaštiti ljudskih prava.

Homofobija/bifobija je iracionalan strah, mržnja, predrasude ili diskriminacija prema osobama homoseksualne i biseksualne orijentacije (ili prema heteroseksualnim, kada su percipirane drugačije). Jedna od osnovnih postavki homo/bifobije je da je homo/biseksualnost inferiorna, neprirodna i marginalna.

Transfobija proističe iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinke/ca na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. To je strah, mržnja, gađenje i diskriminirajući odnos prema osobama čije stvarno ili percipirano rodno izražavanje nije u skladu s njezinim biološkim spolom. Odnosi se i na predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama koje narušavaju i prekoračuju uske društvene spolne/rodne uloge, pravila i stereotipe.

Zločin iz mržnje je kazneno djelo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe (Kazneni zakon, NN, 125/11, 144/12). Specifičnost zločina iz mržnje jest u tome što ovo nasilje ima širi, društveni kontekst; kroz nasilje nad jednom osobom šalje se jasna poruka cijeloj grupi ili zajednici - ovo će se dogoditi svima koji/e pripadaju ovoj grupi, te se želi dati do znanja da su ovi/e pojedinci/ke neprihvaćeni/e i nesigurni/e u društvu.

SMJERNICE ZA SUZBIJANJE HOMO/BIFOBIJE I TRANSFOBIJE TE VRŠNJAČKOG NASILJA I/ILI ZLOSTAVLJANJA NA OSNOVI SPOLNE ORIJENTACIJE I RODNOG IDENTITETA/IZRAŽAVANJA U ŠKOLAMA

1. RAZVIJANJE STRATEGIJA KOJE PREPOZNAJU POSTOJANJE HOMO/BIFOBIČNOG I TRANSFOBIČNOG NASILNIČKOG PONAŠANJA

Potrebno je osigurati da strategija škole u suzbijanju vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja uključuje i ono na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja. Ovo se odnosi i na reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrdnih termina za LGBT mlade osobe. Uključuje nekoliko koraka:

- a) Priznavanje i prepoznavanje problema nasilničkog ponašanja.** Najvažniji korak je priznavanje da se sve vrste nasilničkog ponašanja odvijaju u školi, čak i kada neki oblici toga nisu odmah vidljivi.
- b) Razvijanje strategije koja prepoznaje postojanje diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja** (u daljnjem tekstu također SO I RI). U skladu s nacionalnim zakonima, škole bi trebale imati jasnu i vidljivu politiku suzbijanja diskriminacije na osnovi SO i RI te razviti strategiju njenog prepoznavanja i postupanja u slučaju njenog počinjenja.
- c) Razvijanje strategije koja prepoznaje postojanje homo/bifobičnog i transfobičnog zlostavljanja i nasilničkog ponašanja.** Potrebno je osigurati da strategija škole u suzbijanju vršnjačkog nasilja uključuje i ono na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja. Za razvijanje efikasnog programa prevencije nužno je **definirati homo/bifobično i transfobično nasilje i uvrstiti ga u neprihvatljive oblike ponašanja.** Ovo uključuje i reagiranje na govor mržnje i korištenje pogrdnih termina za LGBT učenike/ice. U školama u kojima su razvijene mjere i programi za suzbijanje vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja, a koje uključuju i spolnu orijentaciju i rodni identitet/izražavanje, dokazana je manja učestalost napada na LGBT učenike/ice, za razliku od škola koje nemaju razvijene takve strategije.

Razvijanje strategija uključuje provođenje istraživanja, razvijanje edukativnih programa (za nastavnike/ice i učenike/ice), izradu pravilnika i protokola (koji uključuju vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje na osnovi SO i RI kao osnovu diskriminacije), suradnju s organizacijama i institucijama koje rade na području zaštite ljudskih prava i suzbijanja vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja, monitoring diskriminatornog i nasilničkog ponašanja i dr.

2. SUZBIJANJE I DJELOVANJE U SLUČAJU HOMO/BIFOBIČNOG I TRANSFOBIČNOG NASILJA I ZLOSTAVLJANJA

Jedan od ključnih problema je zaštita mladih, posebice LGBT srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka/kinja. Ova populacija posebno je ranjiva budući da u većini slučajeva nema podršku u svojim obiteljima, a pokazalo se da su sami roditelji na drugom mjestu kao počinitelji/ice nasilja (Istraživanje među pripadnicima/icama seksualnih i rodnih manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji, 2007., LORI, Rijeka).

Homofobično vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje (bullying) je nasilničko ponašanje i/ili govor koji čine djetetu ili mladoj osobi da se osjeća nepoželjno ili marginalizirano zbog pretpostavljene ili stvarne seksualne orijentacije.

Tijekom posljednjih godina zabrinjavajući je porast homofobije i transfobije u hrvatskim školama. Homo/bifobično i transfobično nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postižu uspjehe u školovanju.

Svako dijete u svakoj školi ima pravo na učenje bez straha od nasilničkog ponašanja, bez obzira o kojoj se vrsti nasilničkog ponašanja radi ili koji je razlog njegovog pojavljivanja. Sve osobe uključene u djetetovo obrazovanje trebaju zajedno raditi na tome da se takvo okruženje osigura. Škole trebaju biti proaktivne u rješavanju svih oblika vršnjačkog nasilja, uključujući i homo/bifobično i transfobično nasilje. Nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice škole trebaju poduzimati mjere kojim će se sprječavati nasilničko ponašanje učenika/ica, ali i znati pravovaljano reagirati kada se takvi incidenti pojave. Škole imaju važnu ulogu u stvaranju društva u kojem osobe trebaju tretirati jedne druge s poštovanjem. Prevencija i odgovor na homo/bifobično i transfobično nasilje trebaju biti dio postojećih strategija za suzbijanje vršnjačkog nasilja u školi.

Tko može biti žrtva homo/bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja?

- Mlade lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe,
- Mlade osobe koje drugi percipiraju kao lezbijke, gejeve, biseksualne ili transrodne osobe,
- Mlade osobe koje se razlikuju, „odskachu“ u ponašanju ili izgledu od svojih vršnjaka/kinja,
- Mlade osobe koje imaju prijatelja/icu ili člana/icu obitelji koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba.

A) PREVENCIJA

Ravnatelj/ice, nastavnici/ice i stručni/e suradnici/ice mogu poduzeti niz koraka u sprječavanju homo/bifobičnog i transfobičnog nasilničkog ponašanja. Prevencija bi trebala biti u samom fokusu rada škola budući poduzimanje inicijative da se nasilje spriječi olakšava kasnije djelovanje kada se ono stvarno dogodi. Preventivne aktivnosti također doprinose u stvaranju stava i atmosfere među učenicima/icama da je nasilničko ponašanje potpuno neprihvatljivo te da se neće tolerirati.

Pokušajem da se spriječi homo/bifobično i transfobično nasilje u školi podržavaju se i provode ciljevi i smjernice po pitanju vršnjačkog nasilja koji se navode u školskom etičkom kodeksu, kućnom redu te drugim pravilnicima škole. Ovo uključuje nekoliko koraka:

1. **Povećati informiranost** i podići razinu svijesti među učenicima/icama o tome što je homo/bifobično i transfobično nasilničko ponašanje te kako će škola sankcionirati to nasilje u slučaju njegova počinjenja. Nadalje, škole bi trebale procijeniti i **koristiti se mogućnostima za edukaciju unutar školskih programa** kako bi se postepeno gradilo poštovanje prema drugima.
2. **Izraditi i distribuirati pisane materijale** namijenjene učenicima/icama, roditeljima, nastavnicima/icama i stručnim suradnicima/icama škole o tome što je homo/bifobično i transfobično nasilje, o njegovu sprječavanju te razvijanju međusobnog uvažavanja i prihvaćanja među mladima.
3. **Razviti efikasne strategije za intervenciju** u slučaju počinjenog nasilja i/ili zlostavljanja nad LGBT učenicima/icama. Efikasna strategija uključuje smjernice koje se odnose kako na individualno djelovanje (postupanje školskih djelatnika/ica, primjenjivanje pravila ponašanja u razredu i dr.) tako i na institucionalne aktivnosti (istraživanja među djelatnicima/icama škole i učenicima/icama, ažuriranje politika vezanih uz vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje, edukacija školskih djelatnika/ica, uključivanje roditelja u problematiku vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja i sl.)
4. **Osigurati postojanje učinkovitih sustava za izvješćivanje na dostupnim mjestima kako bi učenici/ice mogli/e prijaviti incidente.** Treba obratiti pozornost na moguće poteškoće s kojima se učenici/ice mogu susresti kada prijavljuju ili izvještavaju o slučajevima nasilja, uključujući

homo/bifobično i transfobično nasilje. Treba razmotriti i alternativne oblike izvješćivanja gdje učenik/ica ne mora prijaviti incident osobno (imenom) nego npr. pružanjem povratne informacije na školskoj web stranici ili putem informativnog kutka - sandučića koji se nalazi na sigurnoj ali dostupnoj lokaciji. Takav mehanizam interakcije škole s učenicima/icama odašilje jasnu poruku da škola želi biti uključena u probleme učenika/ica i djelovati po pitanju rješavanja istih.

5. **Procijeniti i pratiti opseg** homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja (monitoring) kroz anonimne ankete/istraživanja među školskim djelatnicima/icama i učenicima/icama, kao i kroz već postojeću praksu koja postoji u školi (sandučići za prijavu nasilničkog ponašanja i sl.). Potrebno je osigurati da se primljeni odgovori uredno analiziraju i pohranjuju.

B) DJELOVANJE

Homo/bifobično i transfobično nasilje i/ili zlostavljanje može imati više oblika: fizički, emocionalni, verbalni, seksualni, elektronički (cyber) ili kombinaciju navedenoga. Može uključivati jedno dijete koje zlostavlja drugo ili više njih ili grupu djece koja zlostavljaju jedno dijete ili drugu grupu djece. Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu nakon proživljenog homo/bifobičnog ili transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja, bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna. S obzirom na ove okolnosti, treba postupiti obzirivo.

Vrste homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja:

- Verbalno zlostavljanje, zadirkivanje, dobacivanje neprikladnih komentara, pričanje viceva ili nazivanje pogrđnim imenima, širenje glasina o spolnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu/izražavanju osobe,
- Neverbalno zlostavljanje koje uključuje raznu mimiku, uvredljive geste ili govor tijela,
- Korištenje homo/bi/transfobičnog govora ili homo/bi/transfobično ponašanje s ciljem zastrašivanja,
- Ignoriranje ili isključivanje osobe jer je gej, lezbijka, biseksualna ili transrodna osoba ili jer se misli/pretpostavlja da je,
- Prikazivanje ili distribucija uvredljivog materijala ili ispisivanje grafita,
- Krađe ili uništavanje vlasništva osobe zbog njezine spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja,
- Prijetnje ili stvarno fizičko zlostavljanje ili napadi na osobu (gađanje, guranje, udaranje i dr.) na osnovi njezine (percipirane) spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja,
- Neželjeni fizički kontakt, uključujući i seksualni kontakt, pokušaj silovanja i silovanje,
- Elektroničko (cyber) zlostavljanje putem e-maila, društvenih mreža, chat-ova, foruma i mobilnih telefona,
- Outanje osobe ili prijetnje da će se otkriti njen identitet kao lezbijke, geja, biseksualne ili transrodne osobe drugim učenicima/icama, nastavnicima/icama ili obitelji,
- Zabranjivanje osobi da se uključi u određene školske aktivnosti zbog njene spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja.

Kod djelovanja u slučaju počinjenog homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja, treba obratiti pozornost na sljedeće:

1. Nužno je **informirati učenika/icu o zakonskim obvezama prijavljivanja** bilo kakvog oblika zlostavljanja, te koje informacije će se proslijediti i u koje svrhe.
2. **Ohrabrivanje učenika/ice da prijavi homo/bifobični i transfobični incident.** Prijava se može rješavati na nivou škole, ali može uključivati i prijavu policiji. U određenim slučajevima homo/bifobično i transfobično nasilje spada u zločin počinjen iz mržnje i treba se rješavati u skladu s time. Pojasnite učeniku/ici proceduru prijavljivanja, kao i važnost tog čina.
3. **Postojanje efikasne strategije za intervenciju** u slučaju počinjenog nasilja i/ili zlostavljanja nad LGBT učenicima/icama. U slučaju prijave homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja ili dojave o nasilju potrebno je odmah poduzeti sve mjere da se zaustavi i prekine aktualno nasilno postupanje

nad učenicom/icom te razgovarati s učenicom/icom koji/a je žrtva nasilja, poštujući njegovo/njezino dostojanstvo i pružajući mu/joj podršku. Također, razgovor je nužno obaviti i s drugim učenicima/icama koji/e imaju spoznaju o počinjenom nasilju te utvrditi sve okolnosti vezane uz oblik, intenzitet, težinu i vremensko trajanje nasilja. Razgovor i sankcije nad nasilnim učenicom/icom (u slučaju počinjenog nasilja/zlostavljanja kao i u slučaju opravdane sumnje) razlikovat će se ovisno o težini počinjenog zlostavljanja, uključujući ukazivanje na neprihvatljivost i štetnost takvog ponašanja, savjetovanje i poticanje na promjenu takvog ponašanja, pa do poduzimanja određenih sankcija u skladu s Protokolom o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima.

- 4. Postojanje razvijene strategije podrške za osobe koje su doživjele nasilje i/ili zlostavljanje** zbog spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta i njegova izražavanja. Nastavnici/ice, a posebno stručni/e suradnici/ice škole trebali/e bi posjedovati informacije (letke, brošure i sl.) o SOS linijama za pomoć, savjetovanju, pravnoj i psihološkoj pomoći za LGBT učenike/ice. Osnaživanje i pozitivan stav o svom LGBT identitetu neophodni su za psihičko zdravlje i blagostanje LGBT učenika/ica.
- 5. Osigurati povjerljivost po pitanju spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja žrtve.** Otkrivanje homo/biseksualne orijentacije ili transrodnog identiteta učenika/ice neće doprinijeti zaštiti djeteta i ne smije se olako shvaćati (u skladu sa željom učenika/ice ne smije se reći niti roditeljima, budući osoba može strahovati i od njihove reakcije). Treba imati na umu da su interes i blagostanje djeteta jedini mjerodavni.

KORIŠTENJE POGRDNIH RIJEČI I NAZIVA:

Homo/bifobični i transfobični govor

Uzgređni homo/bifobični i transfobični govor u školama u Hrvatskoj još uvijek je svakodnevna pojava. Izrazi kao npr.: „Izgledaš kao homoseksualac!“ ili korištenje pogrđnih termina kao npr. „Pederu!“ i sl. upotrebljavaju se na podrugljiv i pogrđan način.

Mnogi su učenici/ice, bez obzira na njihovu stvarnu spolnu orijentaciju, ranjivi/e na takve pogrđne nazive jer smatraju da se aspekt njihovog identiteta smatra nepoželjnim; kao što je na primjer njihov izgled, fizičke karakteristike, interesi ili obiteljska pozadina. Međutim, za učenika/icu koji/a je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba, učinak ovakvih pogrđnih naziva može biti vrlo štetan.

Ukoliko se ne poduzmu mjere njegova suzbijanja, ovakav homo/bifobičan i transfobičan govor među učenicima/icama indirektno stvara atmosferu da je homo/bifobično i transfobično nasilje prihvatljivo. Stoga, važno je ukazati na neprihvatljivost ovakvog govora i intervenirati čim se zapazi.

Suzbijanje homo/bifobičnog i transfobičnog govora u školama uključuje:

- Škole bi trebale imati jasnu politiku da **pogrđni termini čine neprihvatljivo ponašanje.** Učenicima/icama je važno pojasniti da je homo/bi/transfobičan govor uvredljiv te ukazati na neprihvatljivost i posljedice homo/bi/transfobičnog govora u školi.
- Razvijanje programa s ciljem podizanja svijesti o negativnom utjecaju homo/bi/transfobičnog i pogrđnog govora** na osobe kojima je upućen i negativnim stranama stvaranja stereotipa o sebi i drugima. Učenicima/icama je važno detaljno pojasniti kakve posljedice homo/bifobičan i transfobičan govor i nasilje ostavljaju kod drugih ljudi. Dodatno, govor mržnje je u Republici Hrvatskoj i kazneno djelo te učenike/ice treba upoznati s njegovim značenjem.
- Nulta tolerancija prema pogrđnom i podrugljivom govoru prema LGBT učenicima/icama.** Vrlo je važno identificirati ponašanje učenika/ice koji/a zlostavlja ranjivog učenika/icu te zaštititi učenika/icu od daljnjeg zlostavljanja. Škola ne smije tolerirati učenike/ice koji/e koriste pogrđne

homo/bifobične i transfobične termine već im pojasniti sankcije koje će se primjenjivati ukoliko nastave s homo/bifobičnim ili transfobičnim govorom. Ukoliko učenik/ica kontinuirano ponavlja homo/bifobični ili transfobični govor i nastavnici/ice su već poduzeli/e određene mjere (razgovor, ukazivanje na neprihvatljivost i sl.) u razgovor se može uključiti i ravnatelj/ica te se treba razmotriti i mogućnost pozivanja roditelja/skrbnika u školu u svrhu razgovora o stavovima učenika/ice.

Izražavanje vjerskih stavova temeljno je pravo i sloboda svakog pojedinca. Međutim, ako ovo izražavanje diskriminira i /ili potiče nasilje i/ili zlostavljanje prema određenoj skupini ljudi na temelju njihovih karakteristika (u ovom slučaju prema LGBT osobama) ono spada u skupinu zabranjenih društvenih ponašanja/djelovanja. Vjerska uvjerenja se ovdje ne mogu koristiti za smanjivanje prava drugih pojedinaca/ki te njihovo izražavanje može biti zabranjeno ako je vjerojatno da će izazvati značajan poremećaj školskih aktivnosti ili stvoriti neprijateljsko obrazovno okruženje. Nazivi, pogrdni termini i uznemiravanja ne spadaju u slobodu prava govora.

3. PRUŽANJE OBJEKTIVNIH INFORMACIJA I EDUKACIJA UČENIKA/ICA

Uzimajući u obzir primarno interes djeteta, škole trebaju poduzeti potrebne mjere usmjerene na edukaciju učenika/ica kako bi osigurale učinkovito uživanje prava na obrazovanje bez diskriminacije na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja (obrazovanje u sigurnom okruženju, bez nasilja, zlostavljanja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminirajućeg i ponižavajućeg postupanja povezanog sa SO I RI).

Također, potrebno je poduzeti odgovarajuće mjere s ciljem promoviranja međusobne tolerancije i poštivanja u školama, bez obzira na SO I RI. Ovo uključuje pružanje objektivnih informacija, zaštitu i potporu kako bi mogli živjeti u skladu s vlastitom spolnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom.

- 1. Uključiti pitanje homo/bifobičnog i transfobičnog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u nastavni plan i program.** U skladu s nacionalnim nastavnim planovima i programima, zakonima koji se odnose na odgoj i obrazovanje u RH, te drugim nacionalnim programima odgoja i obrazovanja potrebno je u nastavni plan uključiti i učenje o nasilničkom ponašanju, uključujući i homo/bifobično i transfobično nasilje, prikladno uzrastu, kako bi učenici/ice razumjeli/e i poštovali/e različitosti.
- 2. Ukloniti homo/bifobičan i transfobičan sadržaj iz školskih udžbenika.** Analiza udžbenika društvenih i humanističkih predmeta, te biologije i relevantnih predmeta strukovnih škola za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola⁹ pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je nedovoljno istražena od strane medicine i psihologije (vjeronauk) i u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (biologija). Osobe s interspolnim karakteristikama se uglavnom ne spominju u udžbenicima biologije, a kada se spominju to je u kontekstu abnormalnosti i socijalne delikvencije.
- 3. Povećavati svijest učenika/ica o problematici homo/bifobije i transfobije i homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja i/ili zlostavljanja.** Uključivanje LGBT tema u nastavni program važan je korak za stvaranje sigurnog okruženja za LGBT učenike/ice te također pomaže učenicima/icama heteroseksualne orijentacije da bolje razumiju i razvijaju zdrave stavove prema sebi i prema svojim LGBT vršnjacima/kinjama. Učenike/ice je potrebno educirati o tome što je homo/bifobično i transfobično nasilničko ponašanje i o načinima rješavanja vršnjačkog nasilja te o potrebi i načinu pružanja pomoći vršnjacima/kinjama koji/e su žrtve homo/bifobičnog i/ili transfobičnog nasilja. Osim u školskom programu, preporuka je i da LGBT edukativni sadržaji budu

⁹ „Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu“, Lezbijska grupa Kontra, Zagreb, 2012.g.

dostupni u školskoj knjižnici - oni će koristiti kako samim LGBT učenicima/icama, tako i drugima koji se žele informirati o ovoj tematici.

4. Poticati učenike/ice na **kritičko razmišljanje i diskusiju o razlikama i različitosti** te preispitivanju vlastitih stereotipa i predrasuda koje imaju prema svojim LGBT vršnjacima/kinjama. Mijenjanje cjelokupne klime u razredu kroz poticanje zajedništva, tolerancije i nenasilja, nezaobilazan je korak ka smanjenju homo/bifobije i transfobije.
5. **Organizirati radionice** socijalnih vještina, asertivnosti, kvalitetne komunikacije, rješavanja konflikta i problema koje će učenike/ice učiti neagresivnom ponašanju te između ostalog, promicati i vrijednosti spolne i rodne tolerancije.

4. PRUŽANJE PODRŠKE LGBT UČENICIMA/CAMA

Kod pružanja podrške LGBT učenicima/icama važno je koristiti **afirmativan i adekvatan pristup** te je važno poznavati LGBT tematiku i probleme s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu. Jedna od važnih tema u radu s LGBT učenicima/icama svakako je coming out ili otkrivanje svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja. S obzirom na ovo, važno je voditi računa o povjerljivosti informacija te osigurati sigurno okruženje.

1. **Pružanje informacija i podrške LGBT učenicima/icama.** Važno je da u školi postoji mjesto gdje učenici/ice mogu dobiti potrebne informacije i podršku u slučaju doživljenog vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja. Učenike/ice se može uputiti i na dodatne SOS linije pomoći, na posebna savjetovišta za LGBT osobe i sl. Pružanje podrške može biti osigurano i kroz postojanje peer savjetovanja u školi (organizirano laičko savjetovanje) i/ili postojanje sekcija (saveza, grupa) sačinjenih od gej i strejt (termin strejt koristi se za heteroseksualne osobe) učenika/ica u svrhu promicanja vrijednosti tolerancije i prihvaćanja.
2. **Edukacije nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica o LGBT temama i coming outu.** Škola treba steći dobru praksu po pitanju edukacije nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica škole o coming outu, kako bi znali/e kako pružiti podršku LGBT učeniku/ici. To uključuje: identificiranje važnih izvora informacija (kao što su npr. informativni letci) i organizacija koje mogu biti od pomoći, identificiranje osoba koje mogu pružiti podršku učeniku/ici (nastavnici/ice, psiholozi/ginje, pedagozi/ginje) i dr.
3. Posebno je važno da školski psiholog/ginja ili nastavnik/ica stvori **sigurno okruženje** u kojem će učenik/ica moći govoriti o svojim osjećajima i razmišljanjima vezanim za svoj LGBT identitet. Kada govorimo o sigurnom okruženju, važno je i u cijeloj školi stvoriti okruženje koje podržava, uvažava i cijeni različitosti, pa tako i različitost koja je vezana za LGBT osobe. U tom je procesu uvažavanja različitosti važno prepoznati i vlastite stavove ili ograničenja koja postoje u radu s LGBT osobama.
4. **Značenje coming outa.** Većina mladih LGBT osoba, prije nego što se odluče napraviti coming out u obitelji, najprije otkriju svoju spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet prijatelju/ici ili nekoj drugoj osobi u koju imaju povjerenja. Ponekad je osoba od povjerenja upravo nastavnik/ica ili školski/a psiholog/ginja. Ovaj razgovor može biti stresan za neke osobe, pogotovo ako nikad nisu ili su rijetko razgovarali o LGBT pitanjima. Mnoge mlade LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu, bojeći se da će i reakcija nastavnika/ice biti negativna. Važno je da se to ne interpretira kao izjava o njegovom/njezinom seksualnom ponašanju. Razgovarajte s učenikom/icom o tome da li ima neku vrstu podrške od strane druge LGBT osobe, članova obitelji, prijatelja/ica, da

li je kontaktirao/la neku udrugu ili slično. Ako ne možete biti podrška, obratite se nekome tko može biti.

Coming out je jedan od najvažnijih koraka u životu LGBT osobe, on se ne događa samo jednom, već u svakom novom okruženju ili pri svakom otkrivanju drugoj osobi da smo gej, biseksualna ili transrodna osoba.

5. **Osigurati povjerljiv odnos sa LGBT učenicima/icama.** Objasnite učeniku/ici da može s Vama razgovarati o svemu što mu/joj se događa u školi, da Vam se može obratiti u povjerenju i da nećete o tome obavijestiti drugu osobu u školi ili njegove/njezine roditelje, osim u slučaju ozbiljnih opasnosti za njegovu/njezinu sigurnost. Objasnite učeniku/ici da ćete, ukoliko osobno ne budete u mogućnosti pružiti podršku, potražiti drugu stručnu osobu koja može pružiti odgovarajuću podršku. Treba imati u vidu da slučajno ili namjerno otkrivanje informacija o LGBT identitetu učenika/ice može dovesti kako do zadirkivanja od strane vršnjaka/kinja tako i do ozbiljnih fizičkih napada na LGBT učenika ili učenicu. Učenici/ice trebaju znati da će se njihova privatnost poštovati jer u protivnom neće biti iskreni/e o ovom važnom pitanju. Ako ne možete zadržati povjerljivost zbog pravnih (ili drugih) razloga, neka učenici/ice to znaju unaprijed.
6. **Uključivanje roditelja u proces coming outa.** Jedino u slučaju opravdanog razloga za sigurnost učenika/ice, škola smije obavijestiti roditelje o coming outu učenika/ice. Treba imati na umu da mlada LGBT osoba često osjeća strah od neprihvatanja i odbacivanja od strane članova/ica obitelji, stoga se obično obraća drugoj osobi u koju ima povjerenja. **Ne savjetujte učenike/ice da naprave coming out roditeljima, obitelji i prijateljima/icama ako nisu spremni/e, coming out trebaju napraviti u sigurnom okruženju.** Mnogi/e LGBT učenici/ice nemaju podršku u vlastitoj obitelji, a često su u njoj i žrtve nasilja i/ili zlostavljanja.
7. **Pozitivno iskustvo s coming outom,** odnosno s prihvaćanjem od strane drugih osoba, dobro utječe na psihičko zdravlje osobe te može umanjiti strah od coming outa članovima/icama obitelji i prijateljima/icama.
8. **Budite svjesni predrasuda koje možete imati u okviru svoje struke,** a koje mogu imati oblik patologiziranja (gledanje na LGBT identitet kao poremećaj ili problem koji se ne uklapa u identitet osoba); stvaranja stereotipa (pretpostavljanje da je netko LGBT jer izgleda/ponaša se/govori na određen način) ili stigmatiziranja zbog čega će se LGBT učenik/ica osjećati manje vrijednim.
9. **Izbjegavajte pretpostavke da učenik/ica samo prolazi kroz fazu** ili da je premlad/a da zna da je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba. Pružanje podrške treba biti afirmirajuće i efikasno, bez obzira radi li se samo o mladenačkoj fazi „eksperimentiranja“ ili se radi o razvoju LGBT identiteta.
10. **Pokažite da ste otvoreni/e za razgovor o LGBT pitanjima tako što ćete u svojem uredu istaknuti plakate ili letke s LGBT sadržajima.** LGBT učenicima/icama će ovo biti pokazatelj da ste gej friendly prema LGBT osobama. To će vas identificirati kao osobu od povjerenja za razgovor, a učenici/ice koji/e su LGBT, kao i oni/e koji/e se još propituju, lakše će probiti zid šutnje.
11. **Nemojte pretpostavljati o nečijoj seksualnosti.** Važno je ne pretpostavljati da su svi/e učenici/ice u razredu (ili da će biti) heteroseksualne orijentacije, niti da su to svi/e školski djelatnici/ice. Također, nije dobro ni pretpostavljati da su svi/e učenici/ice koji/e doživljavaju homo/bifobično ili transfobično nasilje lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe. Ako učenik/ica ne koristi zamjenicu kada govori o ljubavnom životu, ne pretpostavljajte da je lezbijka, gej, biseksualna ili transrodna osoba. Koristite neutralan jezik poput „Vidaš li se s nekim“ umjesto „Imaš li dečka/curu“.

5. IZOBRAZBA ŠKOLSKIH DJELATNIKA/ICA I PROMICANJE POZITIVNE DRUŠTVENE SREDINE

Nacionalne politike, programi i inicijative u Hrvatskoj prepoznaju važnost zaštite djece i mladih od zlostavljanja, pružanja sigurne okoline te doprinosa poboljšanju njihove emocionalne, fizičke i obrazovne dobrobiti. Međutim, nedostaju programi, smjernice i regulative koji se izravno odnose na spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet/izražavanje te suzbijanje homo/bifobije i transfobije u školama. Po uzoru na EU i zapadne zemlje, škole bi trebale biti upoznate s problemom vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja prema LGBT mladima, te osigurati postojanje programa suzbijanja diskriminacije i vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja na osnovi SO i RI. Obrazovne ustanove trebale bi inzistirati na korištenju afirmativnog jezika na svakodnevnoj razini te osporavati govor mržnje i diskriminirajuće komentare od strane djelatnika/ica i učenika/ica. U školama je nužno provesti edukaciju nastavnog i stručnog osoblja o problematici vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja LGBT mladih, te objektivnim informacijama utjecati na smanjenje predrasuda i neznanja među djelatnicima/icama škole.

- 1. Osigurati potrebnu izobrazbu za nastavnike/ice, ravnatelje/ice i stručne suradnike/ice** o LGBT temama, oblicima homo/bi/transfobije i vršnjačkom nasilju i/ili zlostavljanju nad LGBT osobama. U suradnji s LGBT organizacijama i stručnjacima/kinjama, potrebno je provesti edukaciju djelatnika/ica škole kako bi ih se upoznalo s LGBT problematikom te specifičnim pitanjima vezanim uz vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje nad LGBT osobama.
- 2. Osigurati adekvatnu izobrazbu o psihosocijalnom radu s LGBT učenicima/icama za stručne suradnike/ice.** Za neke školske psihologe/ginje, rad sa seksualnim i rodnim manjinama može biti stresan, težak ili donositi dosta nepoznanica. Razlog tome može biti nedostatak znanja o području kojim bi se trebali baviti ili kako se odnositi prema LGBT učenicima/icama te vlastita homo/bifobija i transfobija.
- 3. Promicanje pozitivne društvene sredine.** Atmosfera, kao i stavovi cijele školske zajednice i školskih djelatnika/ica, treba biti podržavajuća za sve učenike/ice, neovisno o njihovim razlikama, te se trebaju osigurati uvjeti koji su usmjereni ka sigurnosti i blagostanju učenika/ica. Škola treba mladim LGBT osobama prenijeti poruku da sve učenike/ice gleda kao **jednakovrijedne i jednakopravne**, te da je u interesu škole da se učenici/ice osjećaju sigurno i da imaju podršku. Na ovaj način će i mlada LGBT osoba osjećati da ima podršku i da je cijenjena kao i svaka druga osoba, neovisno o tome skriva li ili ne svoju spolnu orijentaciju.
- 4. Razvijanje aktivnosti koje potiču poštivanje različitosti i dostojanstva svake osobe** (s posebnim osvrtom na LGBT osobe). Ovo uključuje organiziranje radionica i predavanja za senzibiliziranje nastavnika/ica i učenika/ica o LGBT temama, organiziranje aktivnosti kojima će se na vidljiv način pokazati da je LGBT učenicima/icama koji/e traže podršku ona i dostupna i dr. Promotivni mediji kao što su školske novine, internetska stranica škole i oglasne ploče mogu pokazati učenicima/icama da škola vodi računa o pravima svih učenika/ica, pa tako i o pravima seksualnih i ostalih manjina. Odlučnost škole da stane na kraj homo/bifobičnom i transfobičnom ponašanju **može uvelike smanjiti negativan stav učenika/ica prema svojim LGBT vršnjacima/kinjama.**
- 5. Koristiti pomoć vanjskih stručnih osoba i organizacija.** Za upoznavanje s LGBT problematikom slobodno se može obratiti organizacijama za ljudska prava LGBT osoba, stručnjacima/kinjama na području vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja kao i na području ljudskih prava, kompetentnim psiholozima/ginjama i drugima. Ovi/e stručnjaci/kinje će znati na objektivan i profesionalan način upoznati učenike/ice s problemom nasilja i njegovim posljedicama, te dodatno, ponuditi razne izvore podrške za mlade LGBT osobe.
- 6. Učiniti vidljivim i javnim postignuća na području suzbijanja vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja nad LGBT mladima u školi.** Bilo da se radi o uvođenju spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja kao osnove diskriminacije u školske pravilnike i sl. ili razvijanje

strategije za suzbijanje takvog nasilja - učinite to vidljivim putem oglasne ploče, školskih novina, plakata, internetske stranice škole i sl.

- Raditi na **suzbijanju i uklanjanju neispravnog, homo/bifobičnog i transfobičnog te pogrđnog govora** i korištenja termina vezanih uz LGBT osobe i život LGBT osoba. U hrvatskom društvu nalazimo mnoge termine koji se odnose na LGBT osobe, a iza kojih stoje podrugivanje, mržnja, neznanje, nerazumijevanje i strah. Ovakvi termini diskriminiraju, nanose uvredu i bol, te ih se ne bi trebalo koristiti.

Važno je kompetentno koristi LGBT terminologiju (za ispravnu terminologiju kontaktirati organizaciju koja se bavi LGBT pravima), što uključuje proučavanje literature i materijala koji se bave ovim područjem. Npr. ispravnije je koristiti termine „lezbijka“, „gej“, „biseksualna osoba“ nego termin „homoseksualac“ (koji je medicinski termin s negativnim povijesnim konotacijama za LGBT osobe). Treba koristiti termin istospolna orijentacija ili homoseksualnost, umjesto neispravnog termina „homoseksualizam“, te „transeksualnost“ umjesto „transeksualizam“. Također, ne bi se trebali koristiti izrazi poput „seksualna sklonost“ ili „stil života“ jer je to neispravno; ispravni termin je „seksualna/spolna orijentacija“.

6. RAD S RODITELJIMA

Škola može naići na prigovore od strane roditelja ili staratelja o tome što se seksualna orijentacija i rodni identitet raspravljaju na nastavi ili tijekom školskih aktivnosti. Mogu prigovoriti kako suzbijanje homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja potiče učenike/ice da budu lezbijke, gejevi, biseksualne ili transrodne osobe ili da se učenicima/cama nameće razgovor o seksualnoj aktivnosti.

- Roditelji/skrbnici, kao i učenici/ice, mogu misliti da je homo/bifobično ili transfobično zlostavljanje prihvatljivo. U tom smislu, na školama je da educiraju roditelje što je to homo/bifobično i transfobično nasilničko ponašanje, te koje su strategije njegova sprječavanja i djelovanja u slučaju njegova uočavanja. **Treba jasno objasniti roditeljima** da strategije o suzbijanju homo/bifobičnog i transfobičnog nasilja ne mogu nekoga učiniti lezbijkom, gejem, biseksualnom ili transeksualnom osobom. Edukacija učenika/ica o LGBT pitanjima neće utjecati na njihovu spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet/izražavanje. Ipak, stvoriti će zdravo okruženje u kojem će se LGBT učenici/ice osjećati sigurnije i biti uspješniji/e u školi.
- Treba pojasniti pedagoške ciljeve** programa ili obrađivanih tema vezanih uz temu spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta, a koji se odnose na pružanje objektivnih informacija o ljudskoj spolnosti, poticanje poštovanja, uvažavanja i jednakih obrazovnih mogućnosti, poboljšanje uspješnosti, suzbijanje vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja i diskriminacije i sl.
- Preporuča se da škole surađuju s roditeljima/skrbnicima kako bi spriječili vršnjačko nasilje i/ili zlostavljanje na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta/izražavanja.** Nijedan roditelj/skrbnik ne želi da njegovo/njezino dijete bude zlostavljano. Bilo koja mlada osoba, bez obzira da li je LGBT, može doživjeti homo/bifobično ili transfobično nasilje. Uz podršku škole, roditelji/skrbnici će biti svjesniji ovog problema, te će i lakše moći razgovarati s školskim djelatnicima/icama ukoliko misle da njihovo dijete doživljava ovakvu vrstu nasilja i/ili zlostavljanja.

7. RELEVANTNI ZAKONI I POLITIKE

Škole su zakonski obvezne zaštititi učenike/ice od zlostavljanja i diskriminacije. Škole su također odgovorne za diskriminaciju ili zlostavljanje koju počini školski djelatnik/ica (ili bilo koja osoba koja radi u školi) u toku rada, bez obzira da li je to učinjeno sa ili bez znanja škole. LGBT učenici/ice u

školama zaštićeni su Ustavom RH, Zakonom o suzbijanju diskriminacije i dr., a škole mogu pružiti zaštitu svojim pravilnicima koji bi u najmanju ruku trebali sadržavati osnovnu zaštitu iz zakona. Školska politika može biti korisnija za učenike/ice, školske djelatnike/ice i ostalo osoblje nego zakoni. Prije posezanja za zakonom, prvi instrument za učenike/ice i školske djelatnike/ice treba biti pravilnik škole ili drugi dokument koji sadrži politiku škole. **Antidiskriminacijska politika koja uključuje spolnu orijentaciju i/ili rodni identitet te njegovo izražavanje trebala bi** biti uključena u sve pisane materijale koji zabranjuju diskriminaciju po bilo kojoj osnovi.

Pregled zakona, pravilnika, protokola, programa, politika i korisnih izvora od važnosti u provođenju mjera suzbijanja homo/bifobije i transfobije, vršnjačkog nasilja i/ili zlostavljanja u školama u Hrvatskoj:

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, 13. srpnja 2008.

NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12

Zakon o umjetničkom obrazovanju, 28. listopada 2011.

NN 130/11

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje - Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, srpanj 2010.

Kućni red osnovnih i srednjih škola

Etički kodeks osnovnih i srednjih škola

Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje - Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, travanj 2011.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, listopad 2004.

<http://preradovic.hr/wp-content/uploads/2010/10/Protokol-o-postupanju-u-slucaju-nasilja-medju-djecom-i-mladima.pdf>

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima - Vlada Republike Hrvatske, 25. veljača 2004.

Zakon o suzbijanju diskriminacije, 9. srpnja 2008.

NN 85/08, 112/12

Zakon o ravnopravnosti spolova, 15. srpnja 2008.

NN 82/08

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, 30. listopada 2009.

NN 137/09, 14/10, 60/10

Kazneni zakon, 21. listopada 2011.

NN 125/11, 144/12

Ustav Republike Hrvatske, 22. prosinca 1990.

NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10

Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2011. – 2015., 15. srpnja 2011.

NN 88/11

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava od 2008. do 2011. godine, 2. studenoga 2007.

Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013. godine, 2. srpnja 2009.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2008. do 2010. godine, 29. studenoga 2007.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2011. do 2016. godine, 3 veljače 2011.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006. - 2012., ožujak 2006.

Akcijski plan za provedbu nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije, za razdoblje 2011.-2013., srpanj 2011.

(Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, 4. studenoga 1950.
MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10
[http://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](http://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda)

Opća deklaracija o ljudskim pravima, 10. prosinca 1948.
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html

Konvencija o pravima djeteta, 20. studenoga 1989.
NN -MU, br. 12/1993
http://www.dijete.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=136&lang=hr

Izješće o pojavama diskriminacije ureda Pučkog pravobranitelja RH za 2010. godinu, srpanj 2011.

Izješće o pojavama diskriminacije ureda Pučkog pravobranitelja RH za 2011. godinu, lipanj 2012.

Izješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu, ožujak 2012.
http://www.prs.hr/attachments/article/97/Izvjescje_o_radu_za_2011_Pravobranitelja_ice_za_ravnopravnost_spolova_.pdf

Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije, 2007.
http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf

Preporuka Vijeća Europe, Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Preporuka CM/Rec(2010)5) -Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity - Vijeće Europe, Odbor ministara/ministrica, ožujak 2010.
http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Preporuka-CMRec-2010-5_3.pdf

Rezolucija 1728 (2010) Diskriminacija temeljem spolne orijentacije i rodnog identiteta - Resolution 1728 (2010) - Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, Vijeće Europe, travanj 2010.
<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm>

United Nations Declaration on Sexual Orientation and Gender Identity, 2009.
http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Resolution_2504_on_Human_Rights__Sexual_Orientation_and_.pdf

The United Nations Human Rights Council: Resolution on Human Rights, Sexual Orientation and Gender Identity
<http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/06/UN-Human-Rights-Council-Declaration-on-Human-Rights-Sexual-Orientation-and-Gender-Identity.pdf>

Odbor za prava djeteta, Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta - Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/4, srpanj 2003.
<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4538834f0.html>

Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi, Vijeće Europe, rujan 2011.
http://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Croatian.pdf

Yogyakarta principi, ožujak 2007.
http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.pdf

3. TERMINOLOGIJA

LGBTIQ - Lezbijke, Gejevi, Biseksualne, Transrodne, Transeksualne, Interspolne i Queer osobe. Za LGBTIQ osobe koristi se i termin **seksualne i rodne manjine**.

Lezbijka - žena koju emocionalno, fizički i/ili duhovno uglavnom privlače druge žene.

Gej - muškarac kojeg emocionalno, fizički i/ili duhovno uglavnom privlače drugi muškarci. Nekada se termin gej istovremeno koristi i za muškarce i za žene.

Biseksualna osoba - osoba koju emocionalno, fizički i/ili duhovno privlače osobe istog i različitog spola.

Transrodna osoba - osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje izlazi iz okvira zadanih tradicionalnih, društveno definiranih rodnih uloga i normi uvjetovanih spolom. Osobni, unutarnji osjećaj roda ne mora se podudarati s biološkim određenjem našeg spola. Iz svih tih razloga, transrodne osobe žele da im se rodno izražavanje podudara s rodnim identitetom, radije nego s njihovim spolom. Transrodne osobe se identificiraju kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a da pri tome taj identitet nije u skladu s pripisanim spolom. Transrodne osobe po seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

Transrodnost se odnosi na spolne/rodne identitete i izražavanja koji nadilaze, modificiraju ili negiraju društveno prihvatljive norme i tradicionalno uvjetovane uloge. Definicije transrodnosti oblikuju se u skladu s (ne)prihvatljivošću određenih ponašanja i izražavanja. Termin transrodnost je također krovni termin i podrazumijeva transeksualnost.

Transeksualnost se odnosi na osjećaj i identitet osobe čiji spolni i rodni identitet i izražavanje nije u skladu s njezinim pripisanim (biološkim) spolom. Za razliku od transrodne osobe, transeksualna osoba osjeća trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja da ne pripada svome biološkom spolu (i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol) te ima namjeru, uključena je ili je prošla kroz proces prilagodbe spola.

Transeksualna osoba - osoba koja je uključena u proces prilagodbe spola. Transeksualna osoba je ona osoba koja želi i ima namjeru napraviti operaciju prilagodbe spola ili je u samom procesu prilagodbe spola (tranzicija) ili je već djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo da bi izrazila svoj spolni/rodni identitet i osjećaj sebe. Transeksualne osobe po seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gej ili biseksualne osobe.

FTM/F2M (eng. female to male) - kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od ženskog ka muškom. Za FTM osobu koristi se i termin transmuškarac.

MTF/M2F (eng. male to female) - kratica koja označava smjer modifikacije spola/roda i/ili izražavanja od muškog ka ženskom. Za MTF osobu koristi se i termin transžena.

Termin **trans** se odnosi na transrodnost kao i transeksualnost i uključuje također osobe, identitete, ponašanje, grupe, pokret, aktivizam i dr.

Rodna nekonformnost ili **rodna nenormativnost** - odnosi se na mjeru u kojoj se nečiji rodni identitet, uloga ili izražavanje razlikuje od društveno uvjetovanih kulturalnih normi pripisanih određenom spolu. Rodna nenormativnost nije isto što i rodna disforija.

Tranzicija ili proces prilagodbe spola - kompleksan proces prilagodbe spola, prijelaz iz spola koji je osobi pripisan rođenjem u spol koji osjeća kao svoj. Tranzicija uključuje psihološku/psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, življenje kao osoba spola u koji se prelazi i operativne zahvate prilagodbe spola. Ovaj proces uključuje i promjenu imena na legalno dokumentiran način u državama u kojima je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve gore nabrojane dijelove, već se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

Rodna disforija - trajni distres i nezadovoljstvo zbog osjećaja osobe da ne pripada svome biološkom spolu i rodnoj ulozi koja se vezuje uz biološki spol. Kod nekih je osoba rodna disforija prisutna u tolikoj mjeri da taj distres ispunjava uvjete za formalnu dijagnozu. Međutim, ta dijagnoza ne daje dozvolu za stigmatizaciju ili za uskraćivanje građanskih i ljudskih prava.

Poremećaj rodnog identiteta (eng. Gender Identity Disorder, GID) - je kategorija koja još uvijek postoji u službenom popisu Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM-IV). Dodijeljena je transrodnim i drugim rodno nenormativnim osobama. Ovisno o dobi, kod osobe s jakom i trajnom rodnom identifikacijom koja je suprotna biološkom spolu i trajnom nelagodnom zbog svojeg biološkog spola ili s osjećajem nepripadanja rodnoj ulozi vezanoj uz taj spol dijagnosticira se poremećaj rodnog identiteta u djetinjstvu, u adolescenciji ili u odrasloj dobi. Poremećaj rodnog identiteta se smatra uvredljivim, zato što etiketira ljude kao „poremećene“, međutim, dijagnoza se koristi ne kako bi se transeksualnost „liječila“, već da bi se osobama omogućilo korištenje zdravstvenih usluga pri procesu prilagodbe spola.

Interspolna osoba - osoba rođena sa spolnim i reproduktivnim organima koji se ne mogu definirati kao izričito „ženski“ ili „muški“. Interspolna djeca u većini slučajeva podliježu kirurškim zahvatima i hormonalnoj terapiji. Korektivnim kirurškim operacijama spolni organi se usklađuju sa standardno prihvatljivim penisom ili klitorisom. „Normalizacija“ spola uglavnom nije medicinski neophodna već se tiče uklanjanja društvene stigme i nekomotnosti korištenjem heteroseksualnog obrasca seksualnosti i društveno prihvaćenih normi samo dva spola. Najčešći zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena primarna ženska spolna obilježja, što može rezultirati emocionalnim traumama i gubitkom osjeta, te nemogućnošću orgazma. U prosjeku, jedna od 2000 beba rodi se s nekim od interspolnih stanja. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom.

Queer - termin se koristi da jednom riječju opiše cijelu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnou, transeksualnu i interspolnu zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteropatrijarhalnih normi. Ova riječ se, također, odnosi na aktivizam, pokret i teorijski pravac, kao i na samu osobu i njene identitete i na taj način podrazumijeva nepristajanje na „samorazumljivo“ slijeđenje društvenih pravila. Queer se odnosi na propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije; kreiranje prostora, kulture i izražaja koji nadilaze „zatvorene kutije“ LGB ili

heteroseksualne seksualnosti, i/ili „ženskih“ i „muških“ spolova/rodova; omogućavanje samodefiniranja; predstavljanje radikalne politike koja uviđa povezanost svih vidova opresije.

Spol - društvena, zakonska i medicinska klasifikacija bioloških karakteristika koja, na osnovu (vanjskih) spolnih organa, osobe dijeli na samo dvije kategorije: muškarce i žene (poznate/postojeće kategorije: ženski, muški i interseks). Osim društvenog, spol je i individualni konstrukt. U biološkom smislu, spol je obično definiran kromosomima, hormonima i reproduktivnim organima.

Spolni identitet - odnosi se na vlastitu spolnu identifikaciju, ne neophodno ovisnu o spolu s kojim se osoba rađa. Spolni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga. Nečiji spolni identitet može biti žena, muškarac, između ili pak niti jedno.

Rod - individualni osjećaj vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena kao i cijelu binarnu koncepciju „muškog“ i „ženskog“. Rod je i društveno oblikovanje spola koje po definiciji određuje društvene uloge „muškaraca“ i „žena“. Rod je promjenjiv i mijenja se kroz razvoj društva jer je uvjetovan društvenim promjenama i kulturama kao i individualnim osjećajem i potrebama. Rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca, to je i društveno konstruirana definicija odnosa između spolova. Konstrukcija sadrži nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Rod je kategorija kojom dijelimo ljude. Uočavanjem ponašanja, oblačenja, izgleda, gesti, načina hoda i sličnog, mi pripisujemo ljudima oko nas da li su „žensko“ ili „muško“. Pritom ne mislimo isključivo na njihova spolna obilježja, već na sveukupnost njihova izražavanja.

Rodni identitet - podrazumijeva osobni koncept, odnosno konstrukt našeg roda, ne neophodno ovisan o spolu s kojim se osoba rađa. Rodni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga - ova identifikacija može biti u skladu s društveno propisanim definicijama ili ih može negirati, nadilaziti i mijenjati. Sloboda izražavanja rodnog identiteta treba uključivati rodnu neodređenost i rodnu kontradikciju, a ne samo binarnost odnosno postojanje samo dva roda – ženskog i muškog.

Rodno izražavanje - način na koji osoba izražava svoj rodni identitet; uobičajeno se izražava kroz ponašanje, odijevanje, frizuru, glas, tjelesne karakteristike i dr.

Seksualnost - seksualnost je skup osjećaja, ponašanja, stavova, vrijednosti koji se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakog ljudskog bića kao spolnog/rodnog/seksualnog. Kao integralni dio ljudskog razvoja kroz sve faze života, seksualnost uključuje fizičke, psihološke i društvene komponente.

Seksualna/spolna orijentacija - odnosi se na emotivnu, seksualnu i drukčiju privlačnost prema osobama koje mogu biti istog ili različitog spola/roda.

Najčešće se spominju tri **seksualne orijentacije**: biseksualna, homoseksualna i heteroseksualna.

Biseksualne osobe osjećaju emotivnu i/ili seksualnu privlačnost prema osobama oba spola/roda. Biseksualne osobe ne moraju biti podjednako privučene od strane oba spola.

Homoseksualne osobe osjećaju privlačnost ili imaju emotivne i seksualne odnose s osobama istog spola. Mnoge osobe su imale homoseksualnih iskustava, no njihov identitet je heteroseksualan.

Heteroseksualne osobe osjećaju privlačnost prema osobama suprotnog spola ili s osobama suprotnog spola imaju emotivne i seksualne odnose.

Budući da je seksualni identitet individualna koncepcija vlastite seksualne orijentacije, postoje još brojne seksualne orijentacije prema kojima se ljudi identificiraju, npr. panseksualnost, autoseksualnost, ambiseksualnost, sapioseksualnost, te pomoseksualnost.

Heteropatrijarhalno normativni sistem/norme - društveni sistem koji počiva na principima i vrijednostima patrijarhata i heteroseksualnosti, duboko ukorijenjenim nepromjenjivim binarnim gledištima koje definiraju, kreiraju i određuju „muškarca“ i „ženu“ i zadaju norme unaprijed određenim ulogama.

Heteronormativnost - postavlja norme heteroseksualnosti i kontrolira je jednako kao i druge seksualnosti. Ona kao normu postavlja vrlo specifičan oblik heteroseksualnosti i proizvodi homoseksualnost kao svoju drugost, te pokušava zadržati svoju ideologiju kao da je jedina moguća, dominantna i „prirodna“.

Diskriminacija - diskriminacija predstavlja svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili nejednak tretman na osnovu određenih karakteristika. Ona ima za cilj poništavanje ili umanjivanje poštovanja, uživanja ili priznavanja.

KORISNA LITERATURA I IZVORI

Akcijski plan za provedbu nacionalnog plana za borbu protiv diskriminacije, za razdoblje 2011.-2013., srpanj 2011.

Analiza LGBT tematike u udžbenicima za osnovnu i srednju školu - Lezbijska grupa Kontra, 2012., Zagreb

Diskriminacija na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Europi - Vijeće Europe, 2011.

Direktiva Europskog parlamenta - Directive P7_TA(2012)0327, rujan 2012.

Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - Vijeće Europe, Narodne novine, MU, br. 6/99, 8/99, 14/02, 9/05, 1/06, 2/10

Istraživanje o stavovima, poznavanju problematike i obrascima ponašanja mladića, CARE i ICRW, 2009.

Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu, ožujak 2012.

Izvješće o pojavama diskriminacije za 2010. i 2011. godinu - Ured pučkog pravobranitelja Republike Hrvatske

Izvještaj istraživanja o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu - A. Hodžić i N. Bijelić, 2012., Zagreb

Izvještaj o položaju LGBT osoba u Europskoj uniji, Europska agencija za temeljna prava (FRA), 2010.

Kazneni zakon, 21. listopada 2011.
NN 125/11, 144/12

Konvencija o pravima djeteta, 20. studenoga 1989.
NN -MU, br. 12/1993

Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova - Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2010.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje - Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2011. – 2015., 15. srpnja 2011.
NN 88/11

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava od 2008. do 2011. godine, 2. studenoga 2007.

Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013. godine, 2. srpnja 2009.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2011. do 2016. godine, 3. veljače 2011.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006. - 2012., ožujak 2006.

Odbor ministara/ministrica, CM(2010)4add3finalE (Steering Committee for Human Rights – Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on

measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity – Explanatory Memorandum) - Vijeće Europe, ožujak 2010.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, 10. prosinca 1948.

Politička pismenosti i stavovi o pristupanju Hrvatske EU među učenicima završnih razreda srednjih škola - rezultati istraživanja - Fakultet političkih znanosti i GONG, Zagreb, 2010.

Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta - Vijeće Europe

Prihvatanje pripadnika/ca seksualnih i rodnih manjina u obitelji - rezultati istraživanja - Danijela Almesberger, Snježana Božić, Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“, Rijeka, 2007.

Procjena potreba seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj - rezultati istraživanja - Lezbijska organizacije Rijeka „LORI“, Rijeka, 2007.

Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje - Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, travanj 2011.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, listopad 2004.

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima - Vlada Republike Hrvatske, 25. veljača 2004.

Rezolucija o homofobiji u EU, P6_TA-PROV(2006)0018

Rezolucija 1728, Vijeće Europe, 2010.

Ustav Republike Hrvatske, 22 prosinca 1990.

NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, 13. srpnja 2008.

NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12

Zakon o suzbijanju diskriminacije, 9. srpnja 2008.

NN 85/08, 112/12

Zakon o ravnopravnosti spolova, 15. srpnja 2008.

NN 82/08

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, 30. listopada 2009.

NN 137/09, 14/10, 60/10

Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/4, (Odbor za prava djeteta, Opći komentar br. 4: Zdravlje i razvoj adolescenata u kontekstu Konvencije UN-a o pravima djeteta), Odbor za prava djeteta UN-a, srpanj 2003.

Bullying in schools: students' survival guide - Arcigay, Anti-Discrimination Unit for Samesex Lifestyles of the City of Vienna, Wiener Antidiskriminierungsstelle für gleichgeschlechtliche Lebensweisen of the City of Vienna i Kampania Przeciw Homofobii, 2008

Homophobic bullying, Safe to Learn: Embedding anti-bullying work in schools - Department for Education, UK

Homophobic bullying in Britain's schools - Stonewall, UK